

Veselin Mitrašević

Neka pitanja iz rada na rekonstrukciji i sređivanju fondova građe nastale u institucijama radničkog pokreta, NOP-a i narodne revolucije u Bosni i Hercegovini

Arhivska građa koja je nastala djelovanjem ustanova i organa radničkog pokreta, NOP-a i narodne revolucije u Bosni i Hercegovini predstavlja, bez sumnje, prvorazredne izvore za izučavanje istorije radničkog pokreta i narodne revolucije u Bosni i Hercegovini. Zbog toga je prikupljanju ove građe u poslijeratnom periodu posvećena velika pažnja. Na tom poslu radile su brojne ustanove. Među njima su se naročito isticali: Vojnoistorijski institut u Beogradu, Istorijsko odjeljenje CK SK BiH, Muzej narodne revolucije BiH, kao i brojni memorijalni i zavičajni muzeji, a djelomično i regionalni arhivi.

Intenzivnim radom na prikupljanju ove institucije su obavile veoma značajan i zahvalan posao za arhivsku službu Bosne i Hercegovine, koja se u to vrijeme tek stvarala. Međutim, treba naglasiti da mnoge od ovih ustanova nisu kasnije s ovom građom postupale u skladu sa već utvrđenim arhivističkim principima. One su, u prvom redu neshvatljivim svojinskim odnosom sprečavale smještaj ove građe u nadležne arhivske ustanove, — čime je bila onemogućena potpuna primjena utvrđenih i ustaljenih metoda sređivanja i obrade arhivske građe.

Ovakav odnos, a zatim, donekle, i objektivni, kao i subjektivni razlozi, usloveli su da se na planu sređenosti prikupljene građe nije postigao viši stručni nivo. S manjim izuzecima ova građa je u svim ustanovama sređena, uglavnom, na principu zbirki, ponegdje bez odgovarajućih naziva i, što je najvažnije, bez jedinstvenih kriterija i jedinstvenog postupka.

Takvo stanje sređenosti, prirodno, nije pružilo potpuni uvid u to šta je sve sačuvano od ove, za našu noviju istoriju, veoma značajne građe. Osim toga, smještaj građe po brojnim ustanovama otežao je, u znatnoj mjeri, njeno korištenje i dostupnost.

Uviđajući sve nedostatke takvog postupka, Arhiv Instituta za istoriju radničkog pokreta — Sarajevo (ranije Arhivski odsjek) odlučio je da pristupi definitivnom sređivanju prikupljene građe, primjenjujući pri tome već utvrđene arhivističke principe, kao i ustaljenu praksu ostalih arhivskih ustanova.

Ranije stanje sređenosti

S manjim izuzecima svu ranije prikupljenu arhivsku građu i drugu istorijsku dokumentaciju (štampu, memoarsku građu, magnetofonske vrpce itd.) Institut je naslijedio od Istorijskog odjeljenja CK SK BiH. Najveći dio navedene građe bio je sređen i obrađen u Istorijskom odjeljenju, a manji dio u Arhivskom odsjeku ovog Instituta, i to po već započetom principu.

Za svu preuzetu, poklonjenu, otkupljenu ili na bilo koji način pribavljenu arhivsku građu vođen je jedan **zajednički »ulazni inventar«**, koji se sastojao iz **13 posebnih svezaka**. U taj »ulazni inventar«, koji ima oblike ulazno-opšteg i analitičkog inventara, upisivani su pojedinačno arhivski dokumenti, a zatim i ostala dokumentacija (štampa, memoarska građa, brošure, itd.), i to na principu pritanja u arhivski depo, od broja 1 pa do broja 28.180. Inventarisani dokumenti potiču iz svih perioda istorije radničkog pokreta: socijal-demokratskog, perioda između dva rata, perioda NOR-a, a zatim i dokumenti iz poslijeratnog perioda. Osim toga, u inventar su zavedene i fotokopije odabranih dokumenata iz raznih fondova lociranih u Arhivu Bosne i Hercegovine i drugim arhivskim ustanovama, zatim dio odabranih dokumenata iz grupe fondova »**Neprijateljski arhivi**«, lociranih u V. I. I. — Beograd, a od njih veći dio u fotokopijama, a manji u mikrofilmovima. Dalje zavođenje dokumenata iz fondova koji pripadaju grupi fondova »**Neprijateljski arhivi**« koji se nalaze u V. I. I. je obustavljeno.

Pošto su dokumenti u postojećim knjigama bili inventarisani na principu pritanja, što je karakteristika ulaznog inventara, nastalo je takvo stanje da su dokumenti iz istih perioda ispreturani, tj. nisu zavedeni u nizu jedan za drugim. Takav poredak dokumenata, uz ostalo, nije tim knjigama davao karakter analitičkog inventara budući da se analitički inventar, kao i ostala naučno-informativna sredstva, radi posebno za svaki fond ili zbirku.

Inventar je vođen tako da su u knjige upisivani pojedinačni dokumenti sukcesivno, u manjim ili većim brojnim grupama, iz raznih perioda. U nekim slučajevima takvi grupni nizovi dokumenata imali su sve formalne karakteristike fondovske pripadnosti. Takav je slučaj sa dokumentima upisanim u VIII knjizi inventara od broja 15.515 do 18.511, koji su nastali u periodu od 1942. do decembra 1945. godine, a pripadaju fondovima: PK SKOJ-a za BiH, Glavnog odbora USAOBiH-a i drugih organa SKOJ-a i USAOBiH-a.

Što se tiče samih knjiga inventara, može se reći da su ustrojene i vođene nedosljedno. Kao prvo, postojale su tri različite vrste knjiga po formatu, a dvije i po rubrikama. Dalje, u knjigama nije bilo opisa ili bar kakve druge napomene o tome kako su ti dokumenti došli u posjed Istorijskog odjeljenja — odnosno Instituta, zatim o principu i načinu sređivanja, itd. Dakle, nije postojalo nikakvo objašnjenje koje obavezno treba da se da uz svaki fond ili zbirku posebno. Nedosljednost u vođenju knjiga ulaznog inventara ogleda se i u tome što za ogromnu većinu dokumenata nisu upisani podaci o vremenu ulaska u depo. Podatak o vremenu ulaska u arhivski depo postoji samo za 1.022 dokumenta koji su zavedeni na samom početku. Dalje, za priličan broj dokumenata nema podataka o vrsti i obliku (original, koncept, kopija itd.) i broju listova. Štrаницe u inventarskim knjigama nisu paginirane, a knjige nisu prošivene jemstvenikom, niti ovjerene pečatom i potpisom odgovornog lica, što znači da nemaju karakter službenih dokumentarnih knjiga. Dalje, nijedna knjiga nema naslovnog lista sa odgovarajućim

podacima. Na naljepnicama knjiga zapisano je samo I, II, III itd. knjiga inventara (kakvog, ulaznog, analitičkog?!) sa navođenjem obuhvaćenih brojeva, a na nekima, kao, npr., na knjigama od VIII do XIII, ispisani su samo obuhvaćeni brojevi. U dvije knjige (ranije označene sa III i IIIa) prilikom zavođenja dokumenata duplirani su brojevi, odnosno pod istim brojevima zavedeni su različiti dokumenti, što je posljedica nepridržavanja uobičajene prakse u arhivistici da jedno lice vrši inventarisanje jednog fonda ili zbirke. Kasnije su ovi brojevi brisani i ispisivani novi, što je urađeno, takođe, bez ikakvih napomena i objašnjenja. Inače potrebne napomene i objašnjenja nisu napisani u većini slučajeva. Tako, na primjer, nigdje nije napisana potpuna signatura dokumenata poslije njihovog razvrstavanja u odgovarajuće grupe — koje se inače tretiraju kao samostalne zbirke u okviru te jedinstvene cjeline.

S obzirom na takav način vođenja ovih knjiga postavilo se pitanje njihovog karaktera, uloge i, konačno, njihove namjene. Ako bismo ove knjige smatrali ulaznim inventarom (akvizicijskom knjigom) arhivske građe, a one imaju neke odlike ulaznog inventara (upisivanje dokumenata na principu priticanja u arhivski depo), onda se tome mora staviti i niz prigovora. Prvo, u ulazni inventar se ne zavode svi dokumenti pojedinačno — osim u izuzetnim slučajevima, — nego kompletni ili fragmentarni fondovi i zbirke ili pak njihovi dijelovi, što je zavisno od toga u koliko navrata su isti ušli u arhivski depo. Drugo, u ulazni inventar se obavezno unosi datum i broj zapisnika na osnovu koga je došlo do preuzimanja navedene arhivske građe. Treće, u inventar se obavezno unosi puni naziv svakog fonda ili zbirke, zatim oznaka (kratica) fonda ili zbirke, itd. Na kraju treba napomenuti da uz ostale elemente u knjizi ulaznog inventara obavezno stoji i napomena o načinu dolaska u posjed, o privremenom ili stalnom smještaju fonda ili zbirke. Ako se ovome doda, uz prihvatanje mogućnosti zavođenja pojedinačnih dokumenata u ulazni inventar, da za priličan broj dokumenata nema i drugih vrlo važnih podataka dokumentarnog karaktera (podaci o vrsti, obliku, broju listova i stepenu očuvanosti), — onda slijedi zaključak da tako vođenje i ustrojene knjige ulaznog inventara nemaju, ni suštinski ni formalno, potrebnu dokumentarnost o porijeklu i pravom stanju imovine — što bi trebalo da im je osnovna funkcija.

U daljem radu na sređivanju, arhiviranju i, napokon, izradi naučno-informativnih sredstava, tako započetim radom došlo se do ovakvog stanja: svi dokumenti, s obzirom na vrijeme njihovog nastanka, raspoređeni su u pet osnovnih grupa, koje se opet u sklopu te cjeline javljaju kao zasebne »zbirke«, — mada to nije nigdje zvanično rečeno. Na taj način nastale su sljedeće grupe — »zbirke«: »RP-I« obuhvata period od 1866—1918. godine; »RP-II« obuhvata period od 1918. do marta 1941; »SP« obuhvata dokumente sa sudskih procesa komunistima i drugim naprednim građanima; grupa »NOB« obuhvata period od marta 1941. do 15. maja 1945. godine; i grupa poslijeratnih dokumenata koja je podijeljena na posebne podgrupe, i to: »Partijska«, »Omladinska« i »AFŽ«. Nijedna od navedenih grupa — »zbirki« nije imala potpun naziv.

U okviru tih posebnih grupa dokumenti su bili razvrstani po hronološkom principu, bez obzira na red njihovog zavođenja u postojećim knjigama — pri čemu se nije poštovala (a nije se ni mogla poštovati pri takvom načinu arhiviranja) veza između inventarskih knjiga i njihovog položaja u for-

miranoj grupi. Dalje, dokumentima su u okviru tih formiranih grupa pored glavnih, inventarskih, davani i posebni brojevi. Ovi podbrojevi su imali ulogu da upućuju na tačan smještaj svakog dokumenta, pa su, prema tome, činili sastavni dio signature svakog dokumenta.

U pogledu sistematizacije dokumenata unutar pojedinih grupa javlja se, takođe, nedosljednost i šarenilo. U svim grupama išlo se zatim da se dokumenti slože po hronološkom principu, što je kod otvorenih zbirki neizvodljivo, pošto se postavlja pitanje umetanja naknadno pronađenih dokumenata. Taj princip je bio narušavan i prilikom sređivanja postojećih dokumenata, jer su neki dokumenti bez datuma naknadno datirani, pa su se, prema tome, morali uložiti na odgovarajuće mjesto. Naknadno datiranim dokumentima davani su brojevi prethodnih dokumenata sa dopisivanjem slova »a«, »b«, itd.

Pri utvrđivanju položaja dokumenata i upisivanja posebnih brojeva u okviru grupa opet su se činila odstupanja. Tako, npr., u grupama »RP-I«, »RP-II«, i kod poslijeratne građe, brojevi su tekli od 1 pa do kraja (numerus currens), a kod grupe »NOB« nije takav slučaj. Dokumenti iz grupe »NOB« su razvrstani na godine, u okviru godina na mjesece, a u okviru mjeseci na dane. U ovoj grupi dokumenti svakog mjeseca raspoređeni su u posebnu fasciklu. Redni (posebni) brojevi dokumenata u ovoj grupi teku od 1 pa do posljednjeg broja u okviru svakog mjeseca, odnosno fascikle, posebno. U vezi s tim za svaku fasciklu sačinjena je popisna lista kojom je bio fiksiran položaj svakog dokumenta u fascikli, što znači i u grupi. Popisna lista je istovremeno predstavljala i definitivno evidentiranje dokumenata u grupi.

Takav način sistematizacije dokumenata u grupi »NOB« upućuje, donekle, na fondovski princip sređivanja, a u pogledu obrade na sumarni inventar u kome se svaka fascikla, neovisno od broja dokumenata u njoj, javlja kao zasebna inventarska jedinica. Ali, u ovom slučaju fascikla, ipak, nije imala funkciju inventarske jedinice, jer je, kao što se vidjelo iz ranijeg izlaganja, inventarsku jedinicu predstavljao svaki dokument posebno. Iz ovoga se vidi da su u grupi »NOB« prilikom arhiviranja dokumenata bili primijenjeni elementi i ulaznog, i sumarnog, i analitičkog inventara; a njih je, ipak, nemoguće sjediniti. Treba naglasiti da su signature dokumenata iz ove grupe nepotpune, jer su sastavljene samo iz brojeva (inventarskog i rednog broja dokumenta u fascikli).

Kod dokumenata iz grupe »NOB« napravljena je još jedna anomalija koja je dovela do još veće zbrke. Naime, prilikom rada na redakciji regesta za objavljivanje odabrani dokumenti su privremeno izdvojeni i složeni, radi olakšice u radu, po kataloškim brojevima — odnosno rednim brojevima regesta — s tim da se poslije završenog rada na redigovanju regesta ponovo uspostavi prvobitni poredak. Međutim, iz nepoznatih razloga taj privremeni poredak je kasnije zadržan, što znači da su dokumenti i dalje ostali složeni po kataloškim brojevima, a ne po ranije utvrđenim signaturama, čime je poremećen već jednom utvrđeni poredak dokumenata u okviru grupe »NOB«. Iako je suvišno to naglašavati, ipak treba istaći da je apsurdno slagati dokumente po kataloškim brojevima koji su imali samo tu namjenu da odrede položaj regesta određenih dokumenata u odgovarajućoj publikaciji, a ne i položaj dokumenata u okviru zbirke. Ovo ne dolazi u obzir pogotovo kada je riječ o registima odabranih dokumenata iz određenog fonda ili zbirke, bez obzira na broj izostavljenih dokumenata.

Osim toga, u radu na redakciji regesta (kataloških listića) učinjena je još jedna nelogičnost. Jednom broju regesta, što znači i dokumenata, koji se neće objaviti u štampanom katalogu (regesti dokumenata povjerljivog karaktera) dati su kataloški brojevi, a izvjesnom broju, koji se takođe ne objavljuju iz određenih razloga (nemaju naročitog značaja, itd.) nisu. Zbog toga, da bi se uspostavio normalni redoslijed dokumenata u zbirci, izostavljenim dokumentima davani su kataloški brojevi prethodnih dokumenata uz dopisivanje slova »a« i »b«. Jasno je da je ovakvim postupkom bila promašena osnovna funkcija kataloških brojeva — da utvrde položaj svakog regesta u publikaciji i pruže tačan uvid u broj objavljenih regesta. Uz to, treba naglasiti, oni (kataloški brojevi) nisu fiksirali ni konačan položaj svakog dokumenta u novostvorenoj sistematizaciji niti su pak pružali precizan uvid u brojno stanje građe u okviru zbirke.

Da bi se dobila potpunija slika o građi iz NOB-a, treba napomenuti i to da je u depou postojalo oko stotinu originalnih dokumenata koji nisu bili provedeni kroz inventarsku knjigu, što znači da nisu uvršteni ni u postojeću grupu dokumenata iz NOB-a.

S obzirom na takvo stanje sređenosti ranije preuzete, odnosno naslijeđene arhivske građe, a imajući u vidu naknadno pribavljanje dokumenata iz ovog perioda — koje treba takođe srediti i obraditi — pred Arhiv Instituta postavila se potreba jednog radikalnog zahvata na planu sređenosti pomenute građe, tj. njene naučno-metodološke sistematizacije.

Jedan od važnih momenata koji je upućivao na potrebu radikalnog zahvata cjelokupne arhivske građe bio je i predstojeći rad na registraturnom sređivanju preuzete građe CK SK BiH. Ovdje treba istaći da je ta građa prilikom preuzimanja bila u potpuno rinfuznom stanju. Što je najvažnije, već izvršeni pokušaj njenog grubog sređivanja pokazao je da se u toj masi ne nalazi samo građa CK SK BiH nego i građa brojnih drugih partijskih institucija. Prilikom površnog pregleda čitave mase, konstatovano je da se u toj rinfuzi, pored fonda PK KPJ za BiH i fonda CK SK BiH, nalaze i kompletni, odnosno manje ili više fragmentarno očuvani fondovi nekih okružnih, oblasnih i sreskih komiteta KPJ, kao i organa SKOJ-a, omladine i AFŽ-a. Potrebno je istaći da je prilikom pregleda ove građe uočeno da se u njoj nalazi i izvjestan broj »visećih« predmeta, odnosno pojedinačnih dokumenata iz ratnog perioda.

Polazeći od konstatovanog stanja sređenosti arhivske građe iz perioda koji seže do maja 1945. godine, naslijeđene od Istorijskog odjeljenja CK SK BiH, zatim stanja preuzete mase »registraturne građe CK SK BiH«, kao i registraturne građe ostalih rukovodstava republičkih društveno-političkih organizacija, stručni kolegij Instituta odlučio je da se izvrši prestrukturisanje arhivske građe koja potiče od ustanova radničkog pokreta, NOP i narodne revolucije. Prestrukturisanje građe, što znači i njeno ponovno sređivanje, trebalo je izvršiti na fondovskom principu i principu prevenijencije. Na ovakav poduhvat, pored ostalog, upućivala je i odluka Koordinacione komisije svih ustanova koje se bave izučavanjem istorije radničkog pokreta o obaveznom sređivanju pomenute građe na fondovskom principu.

U tom cilju izrađen je elaborat koji je razmatran i usvojen na sjednici Stručnog savjeta Odjeljenja istorijske građe Instituta. Elaboratom su bile utvrđene osnovne smjernice čitavog poduhvata.

Grubo razvrstavanje građe na fondove. U okviru ovog posla izvršeni su neki prethodni poslovi bez kojih se nije moglo pristupiti razlučivanju dokumenata na potencijalne fondove. U prethodnim operacijama urađeno je sljedeće:

a) u cilju kompletiranja, odnosno potpune rekonstrukcije fondova utvrđena je ranije dogovorena razmjena originalnih dokumenata koji potiču iz odgovarajućih perioda prvenstveno sa Muzejom revolucije BiH, a zatim i sa Institutom za izučavanje radničkog pokreta — Beograd. Sa ostalim ustanovama imaocima odgovarajuće građe uspostavljeni su kontakti radi razmjene;

b) izdvojena je sva ostala dokumentacija (štampa, brošure, proglosti i leci i memoarska građa) koja se po svom karakteru ne bi mogla razvrstati u odgovarajuće fondove;

c) izdvojeni su dokumenti nekih partijskih, skojevskih, omladinskih i drugih institucija čiji su tvorci počeli da djeluju tek u poslijeratnom periodu;

d) grupisani su svi postojeći neevidentirani dokumenti iz perioda 1941. do 1945. godine kako bi se mogli prilikom rekonstrukcije fondova priključiti pripadajućim fondovima;

e) izrađen je djelomičan popis dokumenata iz drugih srodnih ustanova za koje se moglo utvrditi da pripadaju odgovarajućim fondovima. Ovo je urađeno sa namjerom da se kasnije izvrši njihovo mikrofilmovanje i fotokopiranje kako bi se mikrofilmski snimci, odnosno fotokopije mogle iskoristiti pri rekonstrukciji fondova.

Poslije obavljanja ovih poslova, izvršeno je grubo razlučivanje dokumenata na potencijalne fondove. Budući da su ovi dokumenti bili već obrađeni u okviru ranije navedene »zbirke NOB« i drugih grupa — zbirki, razlučivanje je izvršeno na osnovu postojećih kartotečkih listića. Osnovni putokaz pri tome bili su adresant, adresat i oblik (vid) u kome su se javljali dokumenti (original, koncept, kopija). Kako je u slučaju ove građe riječ o dokumentima koji su nastajali u posebnim uslovima, navedeni elementi su bili jedino mjerilo kada su razvrstavani dokumenti nastali tokom 1941. i 1942. godine. Naime, velika većina dokumenata, nastalih u to doba, rađena je, obično, u jednom, rukopisnom, primjerku koji je upućivan naslovljenoj instituciji, ponekada izraženoj u određenoj ličnosti. Kod takvih dokumenata polazilo se uglavnom od adresata. Pri tome se nije ulazilo u to da li je naslovljena institucija baš uvijek i zaprimila dotični dokument. To pitanje je ostavljeno za kasniju fazu sređivanja.

Pomenuti elementi, logično, nisu uvijek uzimani kao jedino mjerilo, pogotovu kada su razlučivani dokumenti koji su nastali koncem 1942. i poslije u nekim važnijim institucijama kao, na primjer, u Operativnom štabu NOP za Bosansku krajinu, Glavnom štabu za BiH, u Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu, itd., — u kojima se službena prepiska od tada vodila po kakvim-takvim administrativnim principima. Pored ostalog, akti su pisani najčešće pisaćom mašinom. Velika većina sačuvanih dokumenata već ima djelovodne brojeve, prijemne štambilje — pored pečata, zatim pune potpise odgovornih lica — pored parafa i pseudonima, itd. Kraće rečeno takvi dokumenti posjeduju, manje ili više, sva formalna, spoljna obilježja određenih tvoraca fondova.

U ovom poslu veliku poteškoću predstavljali su dokumenti koji nisu imali nikakvih spoljnih odlika. Takvi dokumenti u ovoj fazi posla nisu razvrstavani, budući da su zahtijevali poseban i studiozan postupak.

Poslije razlučivanja kartotečkih listića na potencijalne fondove, listići su složeni po hronološkom principu. Na osnovu izdvojenih listića izrađen je spisak svih potencijalnih fondova. U spisku je, pored ostalog, naveden i broj dokumenata za svaki fond posebno. Spisak je već pružio jedan neprecizan i privremen uvid u to koji bi fondovi mogli biti rekonstruisani i sa kolikim brojem originalnih dokumenata (odnosi se na dokumente koji se nalaze u Arhivu Instituta).

U sljedećoj operaciji, u okviru grubog sređivanja, pristupilo se izdvajanju originalnih dokumenata po fondovima, i to na osnovu već izdvojenih kartotečkih listića. Na dokumentima su i dalje zadržane sve ranije oznake: signature, kataloški brojevi, itd. Stare oznake će se poštovati sve do konačne sistematizacije dokumenata u okviru rekonstruisanih fondova. Pošto su svi dokumenti ranije mikrofilmovani i fotokopirani, fotokopije su privremeno zadržane u ranijem poretku, čime je omogućeno neometano korištenje ovih dokumenata.

Iz pregleda dosadašnjeg rada vidi se da glavni dio poslova na rekonstrukciji i sređivanju fondova tek predstoji. U tom radu stečeno je izvjesno iskustvo na ovim poslovima, ali treba naglasiti da je ostalo i niz neriješenih pitanja koja zahtijevaju odgovarajuća rješenja.

Neki problemi predstojećeg rada na rekonstrukciji fondova i sređivanju građe u okviru fondova

Prije nego što se pristupi utvrđivanju kriterija za sistematizaciju dokumenata u okviru rekonstruisanih fondova, neophodno je riješiti jedno ključno pitanje koje je ostalo otvoreno. Već na samom početku ovog posla postavilo se pitanje da li bi prilikom rekonstrukcije određenih fondova, čiji su stvaraoci djelovali kontinuirano ili pak sa manjim ili većim prekidima u dva ili više perioda, trebalo poštovati ove, u historiografiji radničkog pokreta već ustaljene periode. U dosadašnjoj arhivističkoj praksi Instituta, kao i drugih srodnih ustanova, ovi periodi su poštovani budući da su dokumenti bili sređeni uglavnom na principu zbirki, što je bilo sasvim opravdano pri takvom sistemu sređivanja. Međutim, ukoliko bi se ti periodi poštovali i pri sređivanju građe na fondovskom principu, u tom slučaju bi se određeni fondovi javljali dva, a neki čak i tri puta. Takav slučaj bio bi, na primjer, sa fondom Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH koji bi se prvi put javio u međuratnom periodu, drugi put u periodu NOR-a i, napokon, treći put u poslijeratnom periodu.

Iako, bez sumnje, podjela ove arhivske građe po ustaljenim istorijskim periodima ima izvjesnih prednosti, naročito kada je riječ o njenoj naučnoj upotrebi, ovakvom načinu sređivanja može se mnogo što-šta i zamjeriti. U prvom redu fondovski princip sređivanja arhivske građe sadrži u sebi i zahtjev nedjeljivosti cjeline fonda koji se može narušiti samo u slučaju objektivne uslovljenosti. To je slučaj kada je riječ o suštinskim društveno-ekonomskim promjenama uslova u kojima djeluje stvaralac određenog fonda, na primjer, stvaranje države sa potpuno novim društveno-političkim uređenjem.

Govoreći o ovom problemu, Emil Vojnović kaže: »Korenite političke i društvene promene — promene u državnoj vlasti, državnim granicama, upravnom i pravnom sistemu — uvek se odražavaju u arhivskoj građi na određenoj teritoriji. Ovi momenti nikad ne mogu izbeći pažnju arhivista kako pri

određivanju arhivskog fonda tako i pri sređivanju arhivske građe.¹⁾ Na kraju članka E. Vojnović kaže: »Mada između predratne Jugoslavije i Federativne Narodne Republike Jugoslavije postoji kontinuitet sa gledišta međunarodnog prava, on nikako ne postoji u političkom i ustavno-pravnom pogledu, te se njihovi organi suštinski razlikuju u tolikoj meri da organe predratne Jugoslavije treba smatrati za prestale, a organe Federativne Narodne Republike Jugoslavije za potpuno nove tvorce fondova.«²⁾

Ovi, u našoj arhivističkoj praksi prihvaćeni kriteriji za utvrđivanje granica fonda ne dolaze u pitanje kada je riječ o upravnim, privrednim i drugim sličnim fondovima. Međutim, kada su u pitanju neki fondovi društveno-političkih organizacija, postavlja se pitanje opravdanosti njihove primjene. Svakako da pri tome treba biti vrlo pažljiv i, što je najvažnije, polaziti od svakog fonda posebno. To znači da pažljivo i studiozno proučavanje suštine djelovanja svakog tvorca fonda pojedinačno treba da pokaže da li je došlo do bitnih promjena u njegovoj djelatnosti. Pri ovome treba naglasiti da izvjesne promjene kao, npr., promjena ili suženje nadležnosti ili djelokruga, promjena teritorijalnih granica, promjena naziva, itd. do kojih je u promijenjenim uslovima djelovanja moralo doći i u ovakvim institucijama ne pružaju osnov za podjelu građe na različite fondove. Isto tako privremeno obustavljanje i kasniji ponovni produžetak rada određene ustanove ne mora uvijek značiti da je to građa jednog arhivskog fonda. Samo temeljito proučavanje statutarnih i drugih odredaba treba da pokaže da li su neke od navedenih promjena prouzrokovala i korjenitu promjenu prvobitnih funkcija neke institucije.

Primjena ovih kriterija pri utvrđivanju granica fondova koji potiču od ustanova radničkog pokreta, NOP-a i narodne revolucije nije nimalo jednostavan i lak posao. Saradnici koji budu radili na njihovoj konačnoj i potpunoj rekonstrukciji naići će na niz, ponekada nepremostivih, poteškoća. U rješenju ovog problema treba imati na umu da je ovdje riječ o takvim institucijama, stvaraocima fondova koji su djelovali u potpuno nenormalnim uslovima. Česti i surovi progoni, drastične mjere i velika hapšenja komunističke strane diktatorskog režima uslovlili su da se KPJ, a s njom, logično, i njeni organi povuku u ilegalnost. Osim toga, hapšenjem istaknutih komunističkih i njihovim odvođenjem na robiju, KPJ u Bosni i Hercegovini, kao i u drugim pokrajinama, bila je u izvjesnim godinama potpuno prorijeđena. To je opet dovelo do privremenog prestanka rada pojedinih partijskih, sindikalnih, i rukovodstava drugih naprednih društveno-političkih organizacija. Ova rukovodstva se kasnije opet javljaju, ali ponekada sa izmijenjenim nazivima a u nekim slučajevima i sa izmijenjenim teritorijalnim nadležnostima. Kod takvih fondova nemoguće je bez temeljitog i studioznog rada utvrditi njihove granice. Pri tome će, svakako, veliku poteškoću predstavljati i to što iz pojedinih perioda nema uopšte sačuvanih dokumenata. Tako, na primjer, u Arhivu Instituta nema dokumenata koji su nastali djelovanjem raznih institucija KPJ u periodu između dva rata. Isti slučaj je i sa dokumentima nastalim djelovanjem Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine.

Složenost rada na utvrđivanju granica ovih fondova vidjeće se najbolje na primjeru Fonda pokrajinskog partijskog rukovodstva KPJ za Bosnu i

¹⁾ Emil Vojnović: *Kriterij za određivanje arhivskog fonda*, *Arhivist*, 1958, br. 1—2, str. 22.

²⁾ Isto, str. 25.

Hercegovinu. Pokrajinsko partijsko rukovodstvo KPJ za Bosnu i Hercegovinu javlja se prvi put 1919. godine pod nazivom Pokrajinski sekretarijat KPJ za Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru i djeluje do 1920, odnosno do 1921, kada prestaje sa radom. Od 1920, tj. Vukovarskog kongresa, postoje oblasna partijska rukovodstva za Sarajevo, Mostar, Banja Luku i Tuzlu i djeluju sve do 1927. godine, a javljaju se pod nazivima oblasni sekretarijati KPJ, oblasna partijska vijeća KPJ i oblasni odbori KPJ. Ovdje treba naglasiti da je Oblasni odbor KPJ za sarajevsku oblast vršio nekoliko godina funkciju pokrajinskog rukovodstva.³⁾ Sredinom 1927. godine izabran je na Prvoj pokrajinskoj partijskoj konferenciji Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu, koji pod tim nazivom sa manjim ili većim prekidima u djelovanju — prouzrokovanim velikim hapšenjima i progonima komunista — postoji sve do ljeta 1938. godine. U vremenu od sredine 1938. godine do oktobra 1939. godine pokrajinsko partijsko rukovodstvo javlja se pod nazivom Privremeni pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Od oktobra 1939. kada dobija karakter stalnog partijskog rukovodstva, Komitet djeluje pod nazivom Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu sve do Osnivačkog kongresa KPBiH održanog 1. do 5. novembra 1948. godine.

Iz navedenog primjera se vidi da je bez svestranog proučavanja fonda PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu nemoguće utvrditi njegovu početnu granicu, a bez toga ne može se pristupiti njegovoj rekonstrukciji i definitivnom sređivanju građe. Prilikom utvrđivanja početne granice ovog fonda, potrebno je obratiti pažnju i na činjenicu da je Oblasni odbor KPJ za sarajevsku oblast vršio izvjesno vrijeme i funkciju Pokrajinskog partijskog rukovodstva.

Na slične poteškoće prilikom utvrđivanja granica određenih fondova naići će se i kod drugih partijskih organa, naročito nekih sreskih komiteta obrazovanih tokom NOR-a koji su produžili svoju djelatnost i u poslijeratnom periodu. U vezi sa problemom utvrđivanja granica ovih fondova postavlja se i problem njihovog sređivanja. Naime, ukoliko se utvrdi da u djelatnosti ovih institucija u ratnom i poslijeratnom periodu postoji kontinuitet, što bi značilo da je riječ o jedinstvenim fondovima, onda bi u tom slučaju došlo do njihovog cijepanja budući da se građa nastala njihovom poslijeratnom djelatnošću ne nalazi u Arhivu Instituta.

Ovi primjeri pokazuju da se u daljem postupku sređivanja građe na fondovskom principu, nastale u institucijama radničkog pokreta i NOR-a, javlja čitav niz praktičnih problema. Svakako da pred tim problemima ne treba ustuknuti i, što je najvažnije, treba ih rješavati u skladu sa utvrđenim arhivističkim principima.

U daljem radu na rekonstrukciji fondova treba nastojati da rekonstrukcija bude što potpunija. Da bi se ovaj cilj postigao, neophodno je izvršiti temeljita istraživanja u svim arhivskim i drugim ustanovama koje posjeduju odgovarajuću arhivsku građu. Svu istraženu i odabranu građu treba mikrofilmovati i fotokopirati, odnosno kserografisati. Time bi, uz već postojeće originalne dokumente, bila prikupljena sva građa za koju se pretpostavljalo da pripada fondovima čijoj se rekonstrukciji pristupa. Kopije svih pribavljenih dokumenata treba, takođe, poslije brižljive provjere razlučiti na pripadajuće fondove.

³⁾ N. Šarac — N. Babić: *Kratak pregled razvoja i djelatnosti KPJ u Bosni i Hercegovini od 1919—1945. godine*, Godišnjak Istorijskog društva BiH, 1959, str. 14.

Budući da je u ovom slučaju riječ o fragmentarno očuvanim fondovima čiji su dokumenti razbacani na više mjesta, može se postaviti pitanje kakva je korist od čitavog takvog poduhvata? U odgovoru na slično pitanje Đorđe Ignjatović u članku: »Rekonstrukcija nestalih arhivskih fondova i građe«⁴⁾ pored ostalog, kaže: »...Pre svega ne treba zaboraviti da arhivski radnici drukčije posmatraju arhivsku građu nego naučni istraživači. Mi težimo da jedan fond sačuvamo kao celinu, onako kako je postao u toku rada svoga tvorca, pa ukoliko je celina narušena, i da je uspostavimo. Naš rad na rekonstrukciji ima i kulturno-istoriski značaj... Ako bismo malo dublje ušli u srž ovog problema, onda bismo jasno uvideli da bi od ovakvog našeg rada pre svega imali koristi baš naši naučnici, odnosno naša nauka uopšte, a i naši arhivi posebno. I nama se čini da se takva pitanja više postavljaju iz straha pred obimnošću i težinom ovog rada, nego zbog toga što on nema svog opravdanja...«⁵⁾

Sređivanje dokumenata u okviru rekonstruisanih fondova. Osnovni uslov za uspješno sređivanje građe jeste studijski rad, tj. svestrano proučavanje fondova i uslova u kojima su djelovali njihovi tvorcii. Poslije brižljivog proučavanja svakog fonda posebno, potrebno je izraditi plan njegovog sređivanja i istorijsku bilješku.

Istorijska bilješka se radi na samom početku sređivanja, i ona je, u stvari, rezultat proučavanja fonda, a služi kao instrukcija kako treba jedan fond rekonstruisati i srediti. Ona treba da sadrži osnovne podatke o tvorcii fonda. Na primjer: vrijeme i razloge nastanka, vremenske granice djelovanja, funkciju i nadležnost, odnos prema drugim ustanovama, organizacione promjene; način vođenja administracije, način arhiviranja i čuvanje akata, karakteristiku vremena i uslova djelovanja tvorca fonda, zatim napomenu o stanju fonda i stepenu očuvanosti građe, napomenu o vremenu preuzimanja građe u arhiv, kao i podatke o ranijoj sređenosti građe u okviru navedenih zbirki. Osim toga, istorijska bilješka treba da sadrži i objašnjenja o tome zašto, kada, i na koji način se pristupilo rekonstrukciji određenog fonda.

Što se tiče samog sređivanja građe u okviru rekonstruisanih fondova, taj posao bi se sastojao prvenstveno u tome da se studioznim proučavanjem samih dokumenata utvrdi da li oni svi — s obzirom na svoje odlike — sačinjavaju sastavni dio tih fondova, a zatim da se poslije toga utvrdi stalan položaj u okviru fondova. Prilikom provjere i definitivnog utvrđivanja fondovske pripadnosti dokumenata, potrebno je obratiti pažnju na adresanta i adresata, hronološku oznaku, djelovodne brojeve — gdje postoje —, prijemne štambilje i pečate, zatim potpise — koji se ponekad javljaju i u vidu parafa — i napokon na format i vrstu hartije. Kraće rečeno, treba voditi računa o svim administrativnim oznakama na dokumentima. Kako će se postupiti sa dokumentima koji nemaju nijedne od navedenih odlika, nije moguće odmah predvidjeti. To zavisi od konkretnog slučaja i umješnosti lica koje će raditi na sređivanju pomenute građe. Prilikom sređivanja takvih dokumenata treba voditi računa o tome da se ne mora svaki dokument pod svaku cijenu rasporediti u jedan od rekonstruisanih fondova — jer rekonstruisani fondovi ne bi trebalo da budu vještački formirani. To znači da **dokumenti**

⁴⁾ *Arhivist*, Organ Saveza društava arhivskih radnika FNRJ, Beograd, 1957, sv. 1—2, str. 47—57.

⁵⁾ Isto, str. 52.

u okviru pojedinih fondova treba, ipak, da upućuju na organsku cjelinu i porijeklo, što je jedna od osnovnih karakteristika fonda.

Sve dokumente koji se — s obzirom na svoje fondovske karakteristike — ne bi mogli razvrstati u rekonstruisane fondove, treba izdvojiti i ostaviti po strani, s tim da se o njihovom rasporedu donese odluka na kraju. Takvi dokumenti bi se mogli rasporediti u odgovarajuće zbirke.

Prilikom sistematizacije dokumenata u okviru fondova, treba što je moguće više poštivati princip provenijencije. Istina, u većini slučajeva to će biti gotovo nemoguće, pošto je riječ uglavnom o fragmentarno očuvanim fondovima bez djelovodnih protokola koji bi upućivali na tačan položaj svakog dokumenta. Ovakav karakter i stanje očuvanih dokumenata izazvaće saradnicima koji budu radili na njihovom sređivanju velike poteškoće. **Zbog toga će saradnici morati da ulože maksimum pažnje i strpljivog rada, a svakako i vremena.**

U sistematizaciji dokumenata u okviru fondova u kojima je zbog objektivnih razloga nemoguće primijeniti princip provenijencije, sređivanje se može izvršiti po hronologiji, tematici, a u nekim slučajevima možda i po strukturi što, prirodno, zavisi od količine očuvanih dokumenata. Ukoliko bi se dokumenti takvih fondova sređivali po hronologiji, onda bi kod ulaznih akata trebalo obratiti pažnju na datum primanja akta. Istina, izvjestan broj akata ovih datuma uopšte nema. U nedostatku datuma ulaska akta u određenu instituciju kao mjerilo može poslužiti hronološka oznaka adresanta. To znači da bi dokumenti, odnosno dio dokumenata u takvim fondovima bili sređeni na osnovu izvornih hronoloških oznaka, koje se ne podudaraju sa hronološkim oznakama adresata, tj. stvaraoca fonda — nego su približne. Dokumenti u tako sređenim fondovima ne bi uvijek u formalnom pogledu ukazivali na jedinstvenu cjelinu i organsku vezu, ali bi, ipak, olakšali naučno-istraživački rad i korištenje dokumenata.

Prilikom sređivanja fondova, trebalo bi izvršiti datiranje svih dokumenata bez datuma. Ukoliko je takve dokumente nemoguće tačno datirati, potrebno je utvrditi bar približne vremenske granice njihovog postanka.

Osim toga, sve dokumente na kojima nisu navedeni njihovi adresanti i adresati u svom punom obliku, nego su ispisani njihovi skraćeni, nepotpuni ili šifrovani oblici, ili su pak navedena samo imena ličnosti — odnosno njihovi pseudonimi, — treba obavezno dešifrovati. Dešifrovanje treba izvršiti u prvoj fazi sređivanja, jer, napokon, to će biti osnovni putokaz za raspoređivanje dokumenata na fondove.

Prilikom dešifrovanja dokumenata sa pseudonimima, potrebno je istovremeno sa utvrđivanjem punog imena i prezimena dotične ličnosti dešifrovati i instituciju u ime koje, odnosno kojoj je pisan dokument. Istina, to nije jednostavan posao pa će zahtijevati mnogo strpljivog i upornog rada, ali od njega ne treba odustati. U razrješavanju ovih zagonetnih podataka treba se oslanjati prvenstveno na druge dokumente u kojima se mogu naći kakvi-takvi putokazi. Strpljivo poređenje rukopisa, zatim oblika i veličine slova pisaće mašine, vrste i formata hartije, kao i drugih pojedinosti, — omogućiće u većini slučajeva da se utvrdi da li ti dokumenti potiču od iste ličnosti, što znači i od iste institucije. U slučajevima gdje je nemoguće ove podatke odgonetnuti konsultovanjem drugih dokumenata, potrebno je pribjeći konsultovanju preživjelih učesnika koji su bili u bilo kakvoj vezi sa nastankom dotičnih dokumenata.

Pošto je u razrješenju adresanta i adresata osnovni putokaz ličnost i njena funkcija, a ta ličnost je često u početku ustanka zbog objektivnih okolnosti poistovećivana sa određenom institucijom, — bilo bi neophodno utvrditi tačno ili barem približno vrijeme u kome je ta ličnost obavljala određenu funkciju. Utvrđivanjem vremenske granice obavljanja određene funkcije od strane neke ličnosti, omogućuje, uz ostale indicije, da se takav dokument rasporedi u odgovarajući fond sa najvećim procentom sigurnosti. Pri tome bi veliku olakšicu predstavljala izrada posebnog spiska dešifrovanih pseudonima. Na spisku bi pored imena i prezimena trebalo navesti i sve funkcije i vrijeme njihovog obavljanja. Ovako detaljno izrađeni spisak olakšaće u znatnoj mjeri izradu registra ličnosti, odnosno kartoteke.

U završnoj fazi sređivanja potrebno je izvršiti formiranje predmeta ukoliko je to moguće s obzirom na stanje očuvane građe, zatim utvrditi stalni položaj svakog predmeta, odnosno dokumenta, obaviti folijaciju i signiranje, kao i sve ostale radnje koje se inače tom prilikom obavljaju.

Osim toga, potrebno je izraditi popis trošnih i na bilo koji način oštećenih dokumenata i navesti njihove signature. U popisu treba navesti vrstu oštećenja (istrošena hartija, izbljeđjela slova, itd.). Restauraciji i konzervaciji oštećenih dokumenata, bar onih koji su u vrlo kritičnom stanju, treba pristupiti što prije, kako bi se spriječilo njihovo dalje propadanje. Manja oštećenja na dokumentima, kao što su: zacijepljenja hartija, presavijane ivice, itd. treba da otklanjaju saradnici tokom rada na sređivanju.